

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.38>**Леся Миськів,**

докт. юрид. наук, доцент,

професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Київського міжнародного університету

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА»

У статті на основі опрацювання низки наукових поглядів учених запропоновано авторське бачення щодо тлумачення поняття «інклюзивна освіта». Обґрунтовано, що впроваджувати інклюзивну освіту в Україні необхідно на всіх освітньо-виховних рівнях починаючи з початкової школи, навіть нижче – з дитячих садків, і завершуючи отриманням освіти у вищих навчальних закладах. Визначено, що інклюзивна освіта в Україні – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям і молоді з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у освітніх закладах усіх рівнів – від загальноосвітніх до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти включно, на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності такої категорії людей. Виокремлено такі види інклюзивної освіти: 1) дошкільна; 2) загальноосвітня, яка своєю чергою також має три рівні: а) початковий; б) основний; в) старший; 3) позашкільна; 4) професійно-технічна; 5) на базі вищої школи; 6) післядипломна. Зроблено висновок, що до основних завдань інклюзивної освіти слід віднести такі: використання світового досвіду впровадження інклюзії; зміну стереотипів та негативного відношення до осіб з обмеженими можливостями; усунення бар'єрів та нерівності доступу до інфраструктури суспільного середовища; запровадження змін у освітніх системах країн, розробку освітніх програм інклюзивної освіти з урахуванням національних особливостей їх реалізації; впровадження принципів інклюзії у національні законодавства країн; підготовку персоналу для роботи в інклюзивному освітньому просторі; формування сприятливих економічних стратегій впровадження інклюзивної освіти; створення світової моделі інклюзивного навчального середовища; широке інформування та поширення інформації про позитивні наслідки впровадження інклюзії в суспільство; включення осіб з обмеженими можливостями у загальноосвітнє середовище; забезпечення використання особами з обмеженими можливостями свого потенціалу та зайняття трудовою діяльністю.

Ключові слова: освіта, інклюзія, інклюзивна освіта, навчальні заклади, підтримка дітей, особливі потреби.

Постановка проблеми. Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Освіта є інструментом належного виховання, повноцінного та всебічного розвитку особи. Важливим завданням освіти є забезпечення гармонізації відносин особи з собою та іншими людьми, зі світом, тобто вона (освіта) в ідеалі виступає одним із тих факторів, що сприяють досягненню людиною щастя. У зв'язку із цим для людей, що мають обмежені психофізичні можливості, освіта набуває особливого значення як засіб їх самоствердження, формування почуття власної гідності та значимості.

Стан дослідження. Розмірковуючи про теоретико-правові основи функціонування інклюзивної освіти в Україні, слід відзначити, що хоча проблематика інклюзивної освіти є новою для нашої держави, проте низка її аспектів уже зазнала суттєвого наукового опрацювання з боку вітчизняних дослідни-

ків. Зокрема, її розробляли А. Колупаєва, Ю. Богінська, П. Таланчук, А. Пеньковська, М. Попов, Л. Будяк, Л. Вавіна, В. Болдирева, Н. Ворон, І. Калініченко, Г. Нікуліна, Т. Ілляшенко, А. Капська, Н. Мирошніченко, В. Сушкевич, А. Мудрик, Ю. Найда, Л. Коваленко, Н. Софій, С. Хлебик, Г. Лобайчук, С. Шевченко, О. Савельєва, Н. Шматко, А. Сікач, М. Чайковський, І. Бгажнова С. Горкуша та ін. Водночас складність досліджуваного питання зумовлює той факт, що окремі його моменти під час їх аналізу потребують більш глибокого та розгорнутого підходу. Зокрема, нині більшістю вітчизняних дослідників інклюзивна освіта, на нашу думку, розглядається у дещо обмеженому вигляді, оскільки її впровадження обґрунтовується переважно тільки на рівні загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних закладів. Така ситуація, з нашої точки зору, є несправедливою стосовно осіб з розладами психофізичного здоров'я, оскільки право на

здобуття вищої освіти є частиною загального конституційного права людини і громадянина на освіту. Отже, особи з особливостями психофізичного здоров'я мають також права на отримання освіти у вищій школі, як й інші люди, що не мають вад здоров'я.

Саме тому **мета статті** – визначити сутність поняття «інклюзивна освіта».

Виклад основного матеріалу. З метою виконання поставленого наукового завдання у дослідженні питання структури та особливостей системи інклюзивної освіти в Україні, на нашу думку, слід з'ясувати зміст низки основних визначень, серед яких – інклюзія, інклюзивна освіта (навчання), система та структура інклюзивної освіти. Адже саме у понятті концентруються та відображаються всі найбільш важливі властивості об'єкта дослідження (предмета, процесу, явища). Як загальнофілософська категорія «поняття» є формою мислення, що виражає істотні властивості, зв'язки і відносини предметів та явищ [1, с. 251].

З англійської «inclusion» перекладається як утримувати, включати, мати місце в своєму складі. Тому «inclusion» є терміном, що відображає нові погляди не лише на освіту, але й на місце людини в суспільстві [2, с. 358]. *Інклюзія (від inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, насамперед тих, що мають труднощі у фізичному та розумовому розвитку.* Вона передбачає розробку й застосування таких конкретних заходів, які зможуть дати змогу кожній особі бути рівноправним учасником суспільного життя, незалежно від наявності тих чи інших індивідуальних особливостей чи відмінностей. При цьому відбувається усунення будь-яких форм шкільної сегрегації, зокрема спеціальних класів для тих, хто на відповідає умовно визначеному стандарту «нормальності» [3]. *Інклюзія – це приналежність до співтовариства (групи друзів, школи, того місця, де живеш). Інклюзія враховує потреби, а також спеціальні умови та підтримку, необхідну учням та вчителям для досягнення успіху.*

С. Здрагат зазначає, що поняття «інклюзія» та «інтеграція» в розумінні людей чітко не розмежовані. Так, інтеграція визначається як зусилля, спрямоване на введення дітей у регулярний освітній процес. Інклюзія – це політика та процес, які дають змогу всім без винятку дітям брати участь в усіх освітніх програмах та бути повноправними суб'єктами всіх процесів життєдіяльності [4, с. 15]. Кореспондуючи бачення С. Здрагат, А. Колупаєва зазначає, що останнім часом поняття «інтеграція» замінюється

терміном «інклюзія», який має дещо ширший контекст; інтеграція відображає спробу залучити учнів з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл, а інклюзія передбачає пристосування шкіл, їх загальної освітньої філософії до потреб усіх учнів [5, с. 19].

І. Яцюк у своєму дослідженні дійшла висновку, що у вузькому значенні інклюзивна освіта – це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи. У більш широкому розумінні зазначений термін стосується не лише дітей-інвалідів, а й тих, хто має певні проблеми із фізичним чи психологічним здоров'ям (без інвалідності), а також тих, чие перебування у звичайній школі супроводжується певними труднощами в адаптації [6].

Низка поглядів на визначення поняття «інклюзивне навчання» знайшла своє висвітлення у науковій літературі. Зокрема, Н. Валентик під інклюзивним навчанням пропонує розуміти гнучку індивідуалізовану систему навчання з психолого-педагогічною підтримкою дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи, яка розташована поблизу місця проживання. Навчання відбувається за індивідуальним планом, який передбачає використання індивідуалізованих навчальних програм, забезпечується психолого-педагогічним і медико-соціальним супроводом [7, с. 47].

О. Пащенко, І. Гриценко, Н. Софій, Ю. Найда, В. Бойко пишуть, що ідея інклюзії передбачає спільне навчання учнів з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами з іншими учнями, співпраця з ними, набуття спільного досвіду [8, с. 8–9; 9]. На їхню думку, інклюзивна освіта включає такі компоненти: 1) визнання рівної цінності для суспільства всіх учнів і педагогічних працівників; 2) підвищення ступеня участі учнів у навчальному процесі та пізнавальних заходах й одночасне зниження рівня ізоляваності частини учнів; 3) зміни в політиці навчального закладу, практиці та культурі з метою приведення їх у відповідність до різноманітних потреб учнів, які навчаються у такому навчальному закладі; 4) подолання бар'єрів на шляху отримання якісної професійної освіти та соціалізації всіх учнів, а не тільки учнів з інвалідністю та учнів з особливими навчальними потребами; 5) аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів і покращення доступності навчальних закладів для окремих категорій учнів; 6) проведення реформ і змін, спрямованих на користь усіх учнів; переконання, що відмінності між учнями – це ресурси, що сприяють педаго-

гічному процесу, а не перешкоди, які необхідно долати; покращення ситуації в школах загалом як для учнів, так і для педагогів; розвиток партнерських відносин між школами і соціальними партнерами [8, с. 8–9; 9].

Спираючись на приведені властивості інклюзивної освіти, автори роблять висновок про те, що вона являє собою процес, спрямований на перетворення навчальних закладів на такий освітній простір, який стимулює й підтримує не тільки учнів, а і власних членів трудового колективу [8, с. 9].

Досить змістовною з приводу розуміння сутності інклюзії видається точка зору, відповідно до якої її зміст криється у чотирьох компонентах (елементах), а саме:

по-перше, інклюзія – це процес. Інклюзія має розглядатись як постійний пошук ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей. У цьому разі відмінності розглядаються як позитивне явище, яке стимулює навчання дітей та дорослих;

по-друге, інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням. Відповідно, вона включає проведення комплексної оцінки, збір інформації з різноманітних джерел для розробки індивідуального плану розвитку та реалізації його на практиці;

по-третє, інклюзія передбачає присутність, участь та досягнення. «Присутність» у цьому контексті розглядається як надання можливості навчатися в загальноосвітньому навчальному закладі та пристосування, необхідні для цього; «участь» розглядається як позитивний досвід, який набуває учень у процесі навчання, та врахування ставлення учня до самого себе в цьому процесі; «досягнення» розглядається як комплексний результат навчання упродовж навчального року, а не лише результати тестів та екзаменів;

по-четверте, інклюзія акцентує увагу на тих групах учнів, які підлягають «ризик» виключення або обмеження в навчанні. Це визначає моральну відповідальність перед такими «групами ризику» та гарантування їм можливості участі в освітньому процесі [10; с. 7–8; 11].

А. Пенковська та М. Попов вважають, що інклюзивна освіта – це процес, у якому школа намагається відповідати потребам усіх учнів, упроваджуючи необхідні зміни до навчальної програми та ресурсів, щоб забезпечити рівність можливостей [12, с. 239]. Своєю чергою Концепція розвитку інклюзивної освіти дає таке визначення: інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування

особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей [13].

На думку О. Листопад, інклюзивне навчання слід розуміти як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами шляхом їх навчання у загальноосвітніх закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей [14, с. 182]. С. Здрагат у своєму дослідженні також формулює визначення інклюзивного навчання, тобто комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами шляхом організації їхнього навчання в групах дитячого садка та звичайному класі загальноосвітнього навчального закладу на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей [4].

Науковці виокремлюють такі базові принципи інклюзивного навчання: «цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень; кожна людина здатна відчувати і думати; кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутою; всі люди відчують потребу один в одному; істинна освіта може здійснюватися лише в контексті реальних взаємин; всі люди потребують підтримки і дружби ровесників; для всіх, хто навчається, досягнення прогресу може бути радше в тому, що вони можуть робити, а не в тому, чого не можуть; різноманітність посилює всі сторони життя людини» [14, с. 44].

Висновок

Проаналізувавши низку наукових точок зору у питанні визначення понять «інклюзія» та «інклюзивне навчання», можна зробити висновок про сформованість чіткого усвідомлення суті згаданих понять та однастайності у їх розумінні, незважаючи на часткове висвітлення цього питання у правовому полі. Таким чином, інклюзивна освіта в Україні – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям і молоді з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у освітніх закладах усіх рівнів – від загальноосвітніх до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти включно, на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності такої категорії людей.

До основних завдань інклюзивної освіти слід віднести такі як: використання світового досвіду впровадження інклюзії; зміна стереотипів та негативного відношення до осіб з обмеженими можливостями; усунення бар'єрів та нерівності доступу до інфраструктури суспільного середовища; запровадження змін у освітніх системах країн, розробка освітніх програм інклюзивної освіти з урахуванням національних особливостей їх реалізації; впровадження принципів інклюзії у національні законодавства країн; підготовка персоналу для роботи в інклюзивному освітньому просторі; формування сприятливих економічних стратегій впровадження інклюзивної освіти; створення світової моделі інклюзивного навчального середовища; широке інформування та поширення інформації про позитивні наслідки впровадження інклюзії в суспільство; включення осіб з обмеженими можливостями у загальноосвітнє середовище; забезпечення використання особами з обмеженими можливостями свого потенціалу та зайняття трудовою діяльністю.

У зв'язку із цим вважаємо, що впроваджувати інклюзивну освіту в Україні необхідно на всіх освітньо-виховних рівнях починаючи з початкової школи, навіть нижче – дитячих садків, і завершуючи отриманням освіти у вищих навчальних закладах. Визначившись із поняттям інклюзії, далі вважаємо за потрібне визначити її види та форми. Якщо говорити про види інклюзивної освіти, то вважаємо, що найбільш доречним буде використати критерієм для класифікації рівень освіти, на якому здійснюється інклюзивне навчання. Відповідно, можемо виокремити такі види інклюзивної освіти: 1) дошкільна; 2) загальноосвітня, яка своєю чергою також має три рівні: а) початковий; б) основний; в) старший; 3) позашкільна; 4) професійно-технічна; 5) на базі вищої школи; 6) післядипломна. Що стосується форм інклюзивної освіти, то, з нашої точки зору, вона може бути реалізована у таких із них: повне включення, коли особи, що мають особливості психофізичного розвитку, здійснюють навчання у звичайних групах чи класах разом з іншими особами. Однак при цьому має відбуватися відповідна робота з психологічного та корекційно-реабілітаційного супроводу навчання таких категорій осіб; комбіноване інклюзивне навчання, коли на базі загальних навчальних закладів утворюються спеціальні класи, групи для навчання дітей, що мають особливості психофізичного розвитку; інклюзивне навчання, що передбачає часткове включення осіб з особли-

вими освітніми потребами до груп, класів з іншими дітьми.

Список використаних джерел:

1. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. / Редактор-координатор – академик РАН Г.В. Осипов. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА–М), 2000. 488 с.
2. Специальная педагогика : учебное пособие / Л.И. Аксеонова, Б.А. Архипов, Л.И. Белякова. Москва : Изд. центр «Академия», 2001. 400 с.
3. Інклюзивна освіта: сутність, поняття, термінологія. Корекційна освіта: інтернет-блок. URL: <http://doshkillab.blogspot.com/2012/03/blog-post.html>
4. Здрагат С.Г. Інклюзивна освіта – шлях до рівних можливостей / С.Г. Здрагат, Ж.І. Ромачак, О.В. Чумаєва. *Наша школа*. 2011. № 4. С. 14–17.
5. Колупаєва А. Інклюзивна освіта в теорії і практиці діяльності школи / А. Колупаєва, Н. Софій, Ю. Найда, Л. Даниленко. *Директор школи. Шкільний світ*. 2011. № 7. С. 17–22.
6. Яцюк І. Інклюзивна освіта в умовах сучасного загальноосвітнього навчального закладу. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2012_2/lyacuk.pdf.
7. Валентик Н. Інклюзивна освіта, за і проти. *Директор школи*. 2010. № 14–15. С. 45–58.
8. Индекс інклюзії: професійно-технічний навчальний заклад : навчально-методичний посібник / Кол. упорядників: Пащенко О.В., Гриценко І.А., Софій Н.З., Найда Ю.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 92 с.
9. Бойко В.О. Інклюзивна освіта: до питання визначення поняття та особливостей її запровадження. *Наукові записки. Психолого-педагогічні науки*. Книга 4. 2012 р. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzspp/2012_4/mtp/mtp1.pdf.
10. Інклюзивна освіта: основні положення. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». URL: <http://www.ussf.kiev.ua/index.php?go=Inklus&id=2>.
11. Право на інклюзію. *Здоров'я дітей*. 2008. № 12. С. 6–8.
12. Пеньковська А., Попов М. Зміст освітньої інтеграції та інклюзії дітей з обмеженими можливостями. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць. 2011. Вип. LVI. С. 233–245.
13. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : Наказ МОН України від 01.10.2010 № 912. URL: <https://docs.google.com/document/d/1uL7wxNKDHWcZ3v4duuZilozyyXfEYIE-Mps3YNrWkC/edit?hl=en&pli=1>.
14. Листопад О.В. Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011, № 2 (12). С. 174–184.

In the article, on the basis of working out of a number of scientific views of scientists, the author's vision on interpretation of the concept of "inclusive education" is offered. It is substantiated that inclusive education in Ukraine should be implemented at all educational levels, starting from primary school, and even below from kindergartens, and ending with higher education. It has been determined that inclusive education in Ukraine is a comprehensive process of ensuring equal access to quality education for children and young people with special educational needs by organizing their education in educational institutions of all levels – from general education to higher education institutions and postgraduate institutions, inclusive oriented teaching methods, taking into account the individual characteristics of educational and cognitive activity of such a category of people. The following types of inclusive education are distinguished: 1) preschool; 2) general education, which in turn also has three levels: a) elementary; b) basic; c) senior; 3) extracurricular; 4) professional and technical; 5) on the basis of higher education; 6) postgraduate. It is concluded that the main tasks of inclusive education include the following: use of world experience in the implementation of inclusion; changing stereotypes and negative attitudes towards people with disabilities; removing barriers and inequalities in access to public infrastructure; introduction of changes in the educational systems of the countries, development of educational programs of inclusive education taking into account national peculiarities of their implementation; implementation of the principles of inclusion in national laws of the countries; training staff to work in an inclusive educational space; developing favorable economic strategies for inclusive education; creation of a world model of inclusive learning environment; widespread information and dissemination of information about the positive effects of inclusion in society; inclusion of persons with disabilities in the general education environment; ensuring that persons with disabilities use their full potential and engage in employment.

Key words: education, inclusion, inclusive education, educational institutions, child support, special needs.

